

Skratt och nöjen hos de gamla goterna: en fråga om moral

av Astrid Nilsson

Inledning

Under svensk renässans och stormaktstid var de gamla goterna, de ärorika svenska förfäder som man föreställde sig hade tågat ut från Sverige och erövat sig fram över kontinenten, mycket betydelsefulla på ett kulturellt, ideologiskt och politiskt plan. Bröderna Johannes Magnus och Olaus Magnus, svenska 1500-talsprofiler i exil, författade varsitt omfångsrikt verk om gotisk/svensk historia och kulturhistoria där särskilt den förres bok var av vikt för den gotiska ideologin. Eftersom verken är så omfångsrika finns det emellertid väsentligt mera att hämta ur dem, och i föreliggande artikel kommer jag att behandla skratt och nöjen, som de skildras av bröderna Magnus.

Studien har utförts uppdelad i två. För det första har jag undersökt vilken roll skratt – ett möjligt uttryck för glädje – spelar. För det andra har jag undersökt några möjliga roliga aktiviteter, bland annat fest. Både Johannes och Olaus verk har bestått med underlag för studien. Eftersom ingetdera verket, sammanlagt över 1 500 sidor latinsk text, är sökbart på originalspråk, har jag använt de svenska, sökbara översättningarna för att lokalisera ordet *skratt* (med möjliga böjda former och sammansättningar) och därefter undersökt motsvarande textställe i de latinska originalen. Ibland utgår jag från Johannes och kompletterar med Olaus, ibland tvärtom, beroende på vilket av verken som innehåller mest material av intresse för respektive delstudie. Men först något om bröderna Magnus och deras verk.

Bakgrund

Bröderna Johannes (1488–1544) och Olaus (1490–1557) Magnus levde nära varandra under större delen av sina liv.¹ Bröderna föddes i Linköping och påbörjade så småningom kyrkliga karriärer, och inkomster därifrån gjorde det möjligt att resa till kontinenten för universitetsstudier. Under studieåren, då båda studerade vid flera olika

---

¹ För en mera detaljerad översikt över Johannes Magnus liv, se Nilsson (2016) 36–45, som denna framställning huvudsakligen baserats på.

universitet, följdes de delvis åt, för att senare i livet vara tillsammans hela tiden. Johannes hamnade i Rom, där han 1520 satt i Birgittahuset och kopierade ett manuskript, Marco Polos berömda reseskildring, idag i Vatikanbiblioteket (*Ott. lat.* 1875). Han kom att återvända till Sverige som påvligt sändebud 1523 i samband med att Gustav Vasa valdes till kung och fann plötsligt sig själv utsedd till ärkebiskop.

Johannes Magnus var emellertid inte fullvärdig biskop, för även om han valts hade han inte mottagit sitt pallium och vigts till sitt ämbete av påven. Han tillerkändes dock i förre ärkebiskopen Gustav Trolles ställe ärkestiftets tillgångar, eftersom Trolle stått på Gustav Vasas motståndare Kristian II:s sida och således var politiskt omöjlig som svensk ärkebiskop. Johannes gjorde en berömd visitationsresa i sitt stifts norra delar (som då omfattade bland annat hela Norrland).² Den kan möjligen ses som en parallell till Olaus av en påvlig nuntie påbjudna studieresa i Norrland som kom att bli av största betydelse för hans senare verksamhet som skriftställare och kartograf. Det skulle föra för långt här att också gå in på alla de studier som gjorts av specifika ämnen Olaus Magnus tar upp.

Ärkebiskopens diplomatiska talanger togs i anspråk av kungen, och 1526 sändes han till Polen för att bedriva äktenskapsförhandlingar med den polske kungen i hopp om att Gustav Vasa skulle få den polska prinsessan Hedvig till hustru. Samtidigt drog reformationens idéer allt närmare, och fann så småningom sin väg till Gustav Vasa, och lutherska idéer vann insteg i Sverige. Johannes, övertygad katolik som han var, såg sig tvungen att bli kvar i Polen och kom aldrig att återvända till Sverige, utan stannade som gäst hos polska vänner som Johannes Dantiscus. Flera andra katolska svenska biskopar begav sig också i exil.³ Olaus Magnus, som var sin bror ärkebiskopens sekreterare, var med honom i Polen, och de kom att leva tillsammans för resten av sina liv och arbeta på sina enorma historieverk.

Så småningom reste bröderna till Italien, där Johannes äntligen vigdes till ärkebiskop av Uppsala; Gustav Trolle hade till sist berövats ämbetet. 1534, när Johannes hade återvänt till Polen för att vara närmare Sverige och sin ärkebiskopsstol, skrev han till Gustav Vasa att han var redo att inträda i sitt ämbete och arbeta med kungen för undersåtarnas andliga välfärd.⁴ Han fick emellertid aldrig något svar, för vid det laget var Laurentius Petri redan Sveriges förste protestantiske ärkebiskop, och Johannes skulle aldrig få återse Uppsala. Men att det uppstod konflikter om vem som var den rättmätige innehavaren av ett kyrkligt ämbete var inte så ovanligt, så Johannes Mag-

---

² Se närmare Näsström (1923–1924).

³ Johannesson (1982) 95.

⁴ Han meddelar i ett brev till Uppsala domkapitel att han kontaktat regenten i frågan. Larsson (1992) 110–11.

nus betraktade antagligen inte Laurentius Petris utnämning till ärkebiskop och övertagande av ärkesätet som ett olösligt problem.

Bröderna Magnus återvände till Italien för att försöka förmå sina vänner bland kardinalerna och andra inflytelserika män att ingripa mot lutherdomens utbredning i Sverige och återinsätta Johannes på hans rättmätiga plats som ärkebiskop av Uppsala. Det blev dock ingenting av deras planer, utan i stället bodde Johannes och Olaus tillsammans i Italien resten av livet, dels i Venedig som gäster hos patriarken, dels i Rom. Båda väntade på att få lägga fram sitt ärende vid ett kyrkomöte där påven skulle delta, men det mötet kom att äga rum först efter Johannes död 1544. De var visserligen i Vicenza för ett möte där de framlade saken för några kardinaler, men det ledde ingenvart.

Efter Johannes död utnämndes Olaus till hans efterträdare som ärkebiskop av Uppsala, ett slags katolsk motbiskop mot den protestantiske, om man så vill. Olaus tog dock aldrig sitt stift i besittning, utan förblev titulärbiskop och tillbringade resten av sitt liv i Rom. Där bodde Olaus i Birgittahuset, där han satte upp ett tryckeri och publicerade bland annat Johannes stora gotiska historia och sitt eget *magnum opus*. Bröderna ligger begravna i Rom, Johannes i Peterskyrkan och Olaus i Santa Maria dell'Anima. Ingendera graven är kvar, men det finns en minnesplakett över Olaus i kyrkan där han begrovs.

Något om verken

Johannes skildrade goternas/svenskarnas historia som en lång rad av kungabiografier, från syndaflo den till tidigt 1520-tal i *Historia de omnibus Gothorum Sueonumque regibus*, "Historia om goternas och svearnas alla konungar", postumt publicerad av Olaus i Rom 1554. Den i särklass viktigaste händelsen är det gotiska uttåget som skall ha ägt rum 1430 f.Kr., när en stor del av folket lämnade Sverige och tog sig ned på kontinenten. Detta är förklaringen till att visigoter och ostrogoter förekommer i den europeiska historien för att strida mot romare med mera: det är helt enkelt ättlingarna till de goter som lämnat Sverige i en halvmytisk forntid. Således omfattar Johannes historieverk en hel del kungar som vi inte längre räknar som svenska regenter.

Olaus själv tog sig an naturen, etnografin, kulturhistorien med mera i sin rikt illustrerade *Historia de gentibus septentrionalibus*, "Historia om de nordiska folken", som han publicerade 1555, också i Rom. Dess 22 böcker har titlar som *De ecclesiasticis disciplinis* "Om kyrkliga ordningar" (bok 16) och *De piscibus monstrosis* "Om monstrosa fiskar" (bok 21) – ett minst sagt heltäckande verk, alltså.⁵

---

⁵ Den första titeln är identisk med Granlunds (2010) översättning, den andra är min.

Man kan föreställa sig bröderna Magnus verksamhet som en renässansmotsvarighet till ett modernt forskningsprojekt, där de ägnade sig åt samma övergripande ämne, Norden och det gotiska, men hade delat upp arbetets olika områden mellan sig. Under de långa åren i exil diskuterade de säkerligen sina respektive framväxande verk med varandra. Det framgår inte minst genom att båda då och då hänvisar till den andre broderns verk, och genom att verken ibland överlappar varandra. Således bör man studera verken tillsammans för att förstå dem fullt ut; de betraktades länge som en enhet.⁶ I fortsättningen kommer de förkortade titlarna *Historia de regibus* respektive *Historia de gentibus* att användas. Jag hänvisar också konsekvent dels till sida i respektive förstaupplaga, dels till bok och kapitel för att underlätta för den som har en översättning eller någon annan latinsk upplaga än den första. Översättningarna är mina om inget annat anges.

Kortfattad forskningsöversikt

Johannes Magnus verk utkom i modern svensk översättning med kommentar första gången 2019.⁷ Före det fanns den bara tillgänglig i Schroderus översättning från 1620.⁸ *Historia de regibus* har i modern tid huvudsakligen studerats för sitt gotiska innehåll och betydelse för goticismen, till exempel av Johan Nordström och Inken Schmidt-Voges.⁹ Johan Nordström undersökte det gotiska tankegodset i *Historia de regibus* och dess betydelse för samt hur det kommer till uttryck i goticismen både i bokform (se föregående fotnot) och i en rad artiklar. Hans tyngdpunkt ligger på 1600-talet. Schmidt-Voges avhandling handlar om goticism i det tidigmoderna Sverige, med början på 1500-talet, och hon tar upp ett flertal historieverk, bland dem *Historia de regibus*. Deras forskning handlar alltså om hur Johannes verk användes, och verkets innehåll är sekundärt. Kurt Johannesson, som översatte verket, studerade däremot några andra aspekter i ett långt kapitel, vad han kallar en första studie, i sin *Gotisk renässans* som utkom 1982.¹⁰ Min avhandling från 2016 var den första avhandling som behandlade Johannes Magnus verk.¹¹ Sedan dess har jag utkommit med en rad artiklar om samma verk, exempelvis om djurmetaforik och om skratt.¹² Den här artikeln bygger vidare på

---

⁶ Johannesson (1982) 16.

⁷ Johannesson och Helander (2018).

⁸ Magnus/Schroderus (1620).

⁹ Schmidt-Voges (2004); Nordström (1975).

¹⁰ Johannesson (1982).

¹¹ Nilsson (2016).

¹² Nilsson (2017); Nilsson (2021).

den sistnämnda. Temata av det slaget har inte tidigare undersökts, varken när det gäller Johannes verk eller när det gäller Olaus dito.

I *Gotisk renässans* studeras även Olaus Magnus *Historia de gentibus* i ett långt och översiktligt kapitel. Olaus verk utkom i svensk översättning av John Granlund, med kommentar, mellan 1909 och 1951.¹³ Idévärlden i verket har undersökts i ett flertal monografier och artiklar av Hjalmar Grape, verksam samtidigt med Johan Nordström, exempelvis *Det litterära antik- och medeltidsarvet i Olaus Magnus patriotism* och *Olaus Magnus. Forskare, moralist, konstnär*.¹⁴ Olaus Magnus har hittills väckt större intresse i forskningen än brodern, bland annat på grund av de många träsnitten i hans verk som dragit till sig uppmärksamhet. Jan-Öjvind Swahn utgav till exempel en bok där han samlat ett antal av träsnitten, betitlad *Olaus Magnus bilder*.¹⁵ Johannes kungabilder har däremot inte rönt någon större uppmärksamhet. På senare tid har även Elena Balzamo skrivit om Olaus liv och verk, exempelvis i *Den osynlige ärkebiskopen*.¹⁶

Kurt Johannesson är ensam om att ha undersökt båda verken och knutit dem till varandra, även om han, som han själv påpekat, bara har skrapat lite på ytan av de över 1 500 sidor text som utgör bröderna Magnus stora historieverk. I den siffran är inte Johannes historia om ärkebiskoparna av Uppsala ens medräknad. Denna artikel är ett första försök till en studie som också inbegriper båda brödernas verk, på temat skratt och nöjen, en vidare utbyggnad av en artikel från 2021 om skratt, och en början till fortsatt fördjupning i Johannes och Olaus idévärld.

Första delen: skratt

Hos Johannes Magnus förekommer något omnämnande av skratt (med avledningar) 14 gånger och hos Olaus sju, varav dock fyra fall bara är en beskrivning av fågelläten och därför lämnats därhän. De exempel från *Historia de regibus* som tas upp här nedan är hämtade från den del av verket som utspelar sig i Sverige. De flesta som inte tas upp här handlar om de externa goterna och förekommer i skildringar av 500-talets strider i Italien mellan bysantinska och gotiska styrkor i förhoppning om att återta den västra riksdelen, och det är ofta den bysantinske befälhavaren Belisarius som skrattar (alltså inte en got). Dessa skratt är emellertid av precis samma slag som de flesta som kommer att tas upp nedan.¹⁷

---

¹³ Granlund (1909–1951), med åtskilliga nytryck och förkortade utgåvor utan kommentaren.

¹⁴ Grape (1949) och Grape (1970).

¹⁵ Swahn (2005).

¹⁶ Balzamo (2015).

¹⁷ Se vidare Nilsson (2021) 180–83.

Johannes Magnus skriver till exempel om den förfärlige gotiske tyrannen Grimmerus som levde i en avlägsen gotisk forntid. Dennes gräsliga karaktärsdrag förtydligas medelst en jämförelse mellan honom och den för Johannes samtids europeiska publik mer välkände tyrannen Dionysios av Syrakusa: *Ille multis cachinnis, & scurrili irrisione sua sacrilegia extollere non erubuit: hic vero [...] se scurram scurrarum, & protomimum inuerecunde ostendit.*¹⁸ "Den förre skämdes inte för att upphöja sina helgerån med många **gapskratt och narraktigt hån**, och den senare [...] visade sig skamlöst som en narrarnas narr och som en gycklare."

Den som egentligen skrattar är alltså Dionysios, inte Grimmerus. Jämförelsen som tjänar till att visa att de var precis likadana och dessutom beskrivningen av Grimmerus ger emellertid för handen att också Grimmerus begår helgerån och hänskrattar åt det; han visade sig som en "narrarnas narr och en gycklare", vilket är ett annat sätt att formulera ett liknande beteende som Dionysios. Skrattet utmärks av två ting: omåttlighet och omoral. Det är ett gapskratt, alltså ett omåttligt skratt, och den som skrattar åt sitt eget helgerån i skadeglädje är synnerligen omoralisk.

Två mer välbekanta svenska kungar presenteras också av Johannes och visar sig ha gjort sig skyldiga till omåttliga skratt: Den förste är Valdemar Birgersson (kung 1250–1275), son till Birger Jarl och äldre bror till kung Magnus Ladulås. Den andre är Albrecht av Mecklenburg (kung 1364–1389). Valdemar och hans yngre bror Magnus konkurrerade om den svenska tronen, en strid Magnus så småningom vann, och citatet härrör från deras inbördes stridigheter. Valdemar har fått meddelande om att brodern samlat en stor här med hjälp av danskarna, och att han är på väg och har svurit att antingen dö eller ta över riket. *Quo audito, Valdemarus, resoluta immodico risu bucca, respondit: Aliquid minus in eius sortem, quam regnum adueniet.*¹⁹ "När Valdemar hade hört detta, öppnades hans mun i **omåttligt skratt**, och han svarade: Någoting mindre än kungariket kommer att falla på hans lott."

Även här är den form av glädje som uttrycks alltså skadeglädje när Valdemar hånar broderns ansatser att ta över riket. Det går naturligtvis illa för Valdemar (precis som det brukar göra i framställningen av hänskrattande skurkar som tror sig oövervinneliga) och Magnus tar över tronen och skonar, som en nobel gotisk hjälte, sin bror, vilket dessvärre medför att Valdemar mer än en gång försöker göra uppror och återta kronan, dock utan att lyckas.

Kung Albrecht av Mecklenburg i Johannes Magnus tappning var inte bättre, han. Givetvis borde han sträva efter att vara en god kung och upprätthålla lag och ordning,

---

¹⁸ *Historia de regibus* 132 (bok 4, kap. 3). Fetstilen är min.

¹⁹ *Historia de regibus* 628 (bok 19, kap. 22).

vilket var kungens främsta plikt²⁰ men istället för att ta emot sina undersåtar välvilligt behandlade han svenskarna som kom för att be om råd och stöd mycket illa: *Sueci causas suas dicturi cachinnis & uerberibus reiciebantur*.²¹ "Svenskarna, som skulle framlägga sina angelägenheter för honom, visades tillbaka med gapskratt och slag."

Precis som i de båda ovanstående exemplen är skrattet även i detta exempel högst klandervärd. När Albrechts av Mecklenburg svenska undersåtar kommer för att framlägga olika problem för kungen, vars uppgift det är att lyssna och hjälpa, visas de tillbaka hånfullt (*cachinnis*) och brutalt (*uerberibus*). De skratt som förekommer i krigen i Italien när den bysantinske befälhavaren Belisarius försökte ta tillbaka den tidigare västra halvan av romarriket är av samma klandervärda slag – hånfulla och omåttliga, och den som skrattar går det illa för på något sätt.

De flesta av skratten i *Historia de regibus* är alltså högst klandervärda och uttrycker skadeglädje, hån eller löje. Dessutom är de omåttliga, riktiga gapskratt. Det enda *cachinnus* "gapskratt" jag funnit hos Olaus används för att beskriva lätet från bergatroll när de driver med gruvarbetare och skrattar hejdlöst i de mörka gruvgångarna, lurar arbetarna och förstör för dem genom att sabotera gruvan och så vidare.²² Det är alltså tyranner och bergatroll som hånskrattar, omåttliga, hånfulla, rentav onda figurer vars beteende man definitivt inte bör ta efter utan i stället undvika.

Det finns också exempel på att någonting sägs vara skrattretande, eller att man måste skratta åt något. I samtliga fall handlar det om elaka och ibland omåttliga skratt när människor eller deras beteende skrattas ut eller förhånas. Denna typ av hånfulla och skadeglada skratt var vanligast i skildringar under lång tid, innan man som idag snarare började uppfatta skratt som i första hand uttryck för glädje och belåtenhet.²³ Olaus menar exempelvis att man kan skratta (och gråta) genom att göra *stultitiam Galieni Imperatoris* "kejsar Galienus dumhet" till föremål för sina studier.²⁴ I precis samma anda beskriver Johannes hur människor fann en obildad och obegåvad adelsmans framstammande av dumheter så löjeväckande att de började skratta närhelst han visade sig.²⁵ I förordet till *Historia de regibus* hänvisar Johannes till, och håller med, den antike historikern Josephus, som skrev att författare som tar sig före att skriva om folkslag och länder långt borta bör skrattas ut.²⁶ Återigen är det alltså hånfullt skratt det är

---

²⁰ Johannesson (1982) 173.

²¹ *Historia de regibus* 678 (667) (bok 21, kap. 11). Sidnumreringen i verket är felaktig på vissa sidor; det är sidan 678, men den är numrerad 667. Detta tilltag omnämns både i texten och med likartad lydelse i den tryckta marginalkommentaren, och det är den senare jag har citerat här.

²² *Historia de gentibus* 210 (bok 6, kap. 10).

²³ Nilsson (2021) 183.

²⁴ *Historia de gentibus* 39 (bok 1, kap. 23).

²⁵ *Historia de regibus* 298 (bok 8, kap. 39).

²⁶ *Historia de regibus* 17 (*praefatio*, kap. 8).

fråga om: skadeglädje, inte bara glädje, och de båda brödernas verk pekar åt samma håll när det gäller varför man skrattar.

Slutligen förekommer ett exempel på skratt i Hemming Gadhs tal mot danskarna (*Historia de regibus* 771 bok 23, kap. 21). Där återfinns utsagan att danskarna skrattar i hemlighet när de ingår fördrag, eftersom de tänker på hur grundligt de håller på att dra sin motpart vid näsan med de onda planer de samtidigt gör upp. Att skratta är alltså inte bara tyranniskt och omänskligt, utan också ett kännetecken för en av de viktigaste fienderna i hela *Historia de regibus*: danskarna. Precis som alla andra fiender till goterna beskrivs danskar som illistiga och sluga i bjärt kontrast till de nobla goterna, som i stället skildras som godtrogna, fast på ett positivt sätt. De är nämligen så oerhört ädla att de är främmande för att lura andra, och därför inte förstår riktigt att sådant kan ske. Goterna är enligt Johannes oövervinnliga i strid, men låter sig på grund av denna enkelhet och redbarhet bedras av sina lurendrejare till fiender och kan på så sätt besegras ändå.

Avslutningsvis finns det också exempel på ett skratt som inte är klandervärt hos Johannes. Det är när en döende gotisk krigare skrattar åt döden själv för att låtsas att han inte är rädd, och understryker att han är själsligen obruten in i döden: [...] *non mors ipsa terrorem eis incutere valuisse, ut quandoque in duello morientes, soluto in risum ore, per summam doloris dissimulationem spiritum efflauerint, tamque inuicto animo fuerint [...]*²⁷ "Döden själv var inte mäktig att injaga skräck i dem, utan när de låg döende efter en strid, **lossades deras mun i ett skratt**, och så utandades de sin sista suck under det att de dolde sin smärta, och på så sätt förblev de själsligen obesegrade."

Det här skrattet är alltså ett heroiskt skratt, och inte minst ett nordiskt skratt, hemmahörande i norrön kultur och bland vikingar.²⁸ Olaus berättar exakt samma sak i ett kapitel om nordiska kämpar, till och med formulerat *soluto in risum ore* som i citatet ovan (och det är för övrigt inte den enda språkliga likheten, vilket pekar på brödernas nära samarbete).²⁹ Detta skratt har en helt annan karaktär än de halv-vansinniga skratt som tidigare berörts och som huvudsakligen härrör från skurkar i vid bemärkelse: det är det enda ställe jag funnit hos Johannes såväl som Olaus där en människa skrattar och det betraktas som positivt. Annars är grundregeln att en sansad och förnuftig person inte gapskrattar, utan på sin höjd ler.³⁰ Samtidigt som skrattet utmärker sig bland de andra är det emellertid också likartat: ett nära nog hänfullt skratt riktat mot döden själv för att visa tapperhet och dödsförakt i dödsögonblicket.

---

²⁷ *Historia de regibus* 240 (bok 7, kap. 14).

²⁸ Nilsson (2021) 184–85.

²⁹ *Historia de gentibus* 510 (bok 15, kap. 16).

³⁰ Ferm (2008) 37.

Typerna av skratt som skisserats ovan har också en tydlig moralisk koppling, eftersom det finns moraliska undertoner. Det vanligaste skrattet visar på bristande moral, antingen för att den som skrattar har ett allvarligt karaktärsfel eller för att någonting är starkt avvikande och löjeväckande (eller, som en egen sidokategori, för att den skrattande är ett bergatroll), det andra på en moralisk styrka som inte ens döden kan påverka. Skratten är dessutom sällsynta och således drar de uppmärksamheten till sig. Alla skratten har en moralisk karaktär, även om de är motsatta varandra. Här ser vi alltså hur Johannes och Olaus använder glädjeuttryck för att erbjuda en moralisk lektion. Skratt i sig måste inte nödvändigtvis vara förkastligt, om man skrattar av rätt skäl, och helst inte fullständigt omåttligt, och det finns en moralisk dimension i skratt.³¹

Andra delen: nöjen

I sitt verk beskriver Olaus Magnus olika gotiska seder som får räknas som nöjen eller åtminstone fritidssysselsättningar enligt vår moderna definition. Ingen av de 22 böckerna har "nöjen" eller motsvarande som titel, men den som kommer närmast är bok 15, som handlar om allehanda övningar och idrotter. I det följande kommer vi att betrakta några exempel, utvalda för att täcka in ett så stort spektrum av nöjen som möjligt. Det gäller kapitlet som behandlar tärningsspel och schack (bok 15, kap. 12–13), de om skådespelare och mimare (bok 15, kap. 31–32), och de om majfester/midsommarfester (bok 15, kap. 8–10). Spel, teater och fester är också nöjen en modern publik i allmänhet kan relatera till, till skillnad från andra övningar, som att utföra svärdsdans och liknande numera inte så vanliga företeelser.

Spel

Kapitlet om tärningsspel och schack (*De lusu aleae, & Schacorum*) upptar tillsammans med det följande kapitlet *De eodem* "Om samma ämne" omkring en och en halv sida inklusive illustrationen. Texten inleds: *Cum nihil difficilius fit in humanis rebus, quam mentes & affectus hominum, quo iudicio ferantur, intelligere, aut omnigenis voluptatibus, vel tristitiis immersos, quomodo passiones moderari valeant [...]* "Intet är svårare här i världen än att utröna människors tankar och känslor äfvensom driffjädrarna för deras hand-

---

³¹ Nilsson (2021) 184.

lingsätt eller att klart skönja deras förmåga att behärska sina lidelser så i glädjens som i sorgens stunder.”³²

Denna inledning ger en god fingervisning om vad kapitlet egentligen handlar om: inte om att berätta om vad för typ av spel goterna brukar ägna sig åt eller förklara regler eller liknande, utan om moral, och om hur spel kan användas i moraliskt syfte. Förnäma goter och svear brukar nämligen använda spel för att bedöma potentiella svärsöners karaktär. Vid spelborden, förklarar Olaus, avslöjar människor sina känslor och sin förmåga eller oförmåga att behärska dem. Man kan således dra slutsatser om någons karaktär genom att iakttaga vederbörande vid spelbordet.

Bjuder man dessutom på dryck kommer man med än större säkerhet att få se någons sanna karaktär, för då kommer friaren att göra vadhelst som faller honom in. När föräldrarna ser hur den tilltänkte friaren uppträder kan de därpå fundera på om han är en lämplig blivande make för deras dotter. Olaus avslutar med att beskriva att spel med tärning såväl som schackspel leder till synd, till att man förbannar och hädar, och till att man förslösar både tid och pengar som kunde och borde ha använts på ett bättre sätt. Det andra av de två kapitlen avslutas med att ingenting som utmärker en god människa står att finna hos tärningsspelare. Eftersom det av skildringen verkar som om friarna gärna sätter sig vid spelbordet får man antaga att de betraktar det som ett nöje, oaktat att Olaus Magnus skildrar det som ett ytterst olämpligt och syndigt nöje, men högst användbart för att utröna någons moraliska vandel.

Skådespelare och mimare

Femtonde bokens trettioförsta kapitel har titeln *De Histrionibus, & Protomimis*, “Om skådespelare och gycklare”. Sådana är till stort nöje för många, vilket framgår av illustrationen där de uppträder för en regent. I själva verket, vilket nästan hela texten ägnas åt (omkring en sida inklusive illustrationen), är de ärelösa och usla, och (alltför) talrika. Olaus hänvisar till ett citat tillskrivet en fransk kung, men hämtat ur 1200-talsförfattaren Vincent de Beauvais (“Vincentius”) *Speculum historiale*: det är samma sak att skänka skådespelare pengar som att offra åt djävlar. Olaus fortsätter i kapitel 32, betitlat *De exoticis parasitis, mimis, & scurris* “Om utländska snyltgäster, gycklare och narrar”, att det som krävs för att de skall ha framgång är avsaknad av förnuftets fulla bruk, och viss medfödd enfald kombinerad med förvärvad illslughet.³³ Det förstnämnda skulle förklara varför de gärna skrattar (och också lockar andra att skratta):

---

³² *Historia de gentibus* 507 (bok 15, kap. 12). Översättningen är hämtad från Granlund (2010) 683 och har återgivits utan modernisering av stavningen.

³³ *Historia de gentibus* 524 (bok 15, kap. 32) – översättning hämtad ur Granlund (2010) och moderniserad.

förnuftiga människor skrattar inte. Olaus verkar inte göra någon större skillnad mellan skådespelare, gycklare, narrar och utländska snyltgäster, lika lite som Johannes; alla är de bedragare och illistiga skurkar, och utövar sina tvivelaktiga färdigheter för att lura till sig allt de kan innan de drar sina färde. Denna syn på skådespelare med flera går tillbaka till Tertullianus.³⁴

Sådana personer är dock, framhåller han, oerhört sällsynta bland de krigiska goterna, eftersom narrar inte står högt i kurs bland kraftfulla folk.³⁵ De gycklare, narrar, skådespelare med flera som ändå förekommer i Norden kommer således, hävdar Olaus, till Norden över havet från Tyskland. Här ser vi ytterligare ett exempel på hur ett nöje – narrar med flera omnämns som uppskattad underhållning för kungar och andra – har en lika tydlig som negativ moralisk dimension. Exakt samma syn på skådespelare, narrar, gycklare med flera återkommer i Johannes Magnus val av terminologi för att skildra onda härskare: en dylik beskrivs ofta som *protomimus* och/eller *scurra*, och orden används gärna tillsammans även hos Olaus.³⁶ Det understryker ytterligare det omoraliska och negativa i ett omvitnat omtyckt folknöje.

Fest

Olaus ägnar några kapitel (femtonde bokens kapitel 8–10) åt att beskriva nordbornas seder vid vårens intåg. Eftersom vintrarna är så stränga och långa, värre ju längre upp i norr man kommer, firas vårens ankomst med stora fester, berättar han. Det tionde kapitlets titel må vara *De maialibus festis*, "Om majfester", men de behandlar i själva verket hur man firar midsommar. De första båda kapitlen handlar om hur någon klär ut sig till Vintern och någon till Blomstergreven som representerar våren, och sedan kämpar de ceremoniellt om herraväldet över landet. Därpå skildras själva midsommarfirandet, Johannes Döparens dag, när allting är skirt och grönt. Då kommer alla människor samman för att dansa tillsammans vid stora eldar, och sjunger medan de dansar. Beskrivningen av innehållet i deras sånger utgör huvuddelen av kapitlet.

För det första besjungs ädla forntida hjältar av båda könen, och deras ärorika och minnesvärda bedrifter. För det andra sjunger man om skurkar, tyranner, ärelösa och vanfrejdade människors skändliga handlingar. Så långt kunde det vara en översiktlig beskrivning av *Historia de regibus* i dess helhet. För det tredje sjunger kvinnorna om äkta mäns fel och brister, benägenhet till spel, dryckenskap, överdrivet klädintresse med mera, och ackompanjerar sig själva på strängospel. För det fjärde sjunger männen

---

³⁴ Ferm (2008) 59.

³⁵ *Historia de gentibus* 524 (bok 15, kap. 32).

³⁶ Nilsson (2016) 232.

om hustrurnas grälsjuka, fåfänga, lättja och falskhet. För det femte sjungs sånger som behandlar vad "trolösa borgare, knipsluga handtverkare, kringflackande krämare, dorska sjömän, oredliga bönder, illfundiga förrädare, inställsamma lismare samt giriga och grymma fogdar" kan tänkas göra.³⁷ Sångerna behandlar alltså alla upptänkliga typer av personer, karaktärsdrag och handlingar, och dessutom drar de uppmärksamheten till motsatspar av roller: hjältar mot skurkar, hustrur mot makar och så vidare.

Dessa motsatspar har en viktig roll i firandet. Avsikten med sångerna är nämligen inte att fira sommarens intåg efter den långa, kalla nordiska vintern, utan i första hand skall de utgöra en moralisk utbildning för ungdomen. De stora förfäderna väntas man beundra, deras dygder bör man efterhärma, och de övriga sångerna tjänar som sedelärande, avskräckande exempel som visar exakt hur man inte skall gå till väga, uppträda, eller ens vara. Goternas midsommarfirande handlar alltså om moral om man skall tro Olaus. Kapitlet avslutas dessutom med en lovprisning av dygden, lättast fångad i marginalkommentaren *Virtus splendida* "Den glänsande dygden".³⁸ Gotiska midsommarfester handlar på intet vis om att hänge sig åt dryckenskap eller lössläppt nöjesliv, utan syftet med firandet är att bibringa det uppväxande släktet moralisk fostran genom uppbyggliga sånger. Det avslutande intrycket från avsnittet är inte så mycket de gotiska midsommarsångerna som låter som hämtade ur *Canterbury Tales*, utan Olaus avrundande lovprisning av dygden.

Avslutande diskussion

Studiens två delar pekar båda på en moralisk dimension i skildringen av skratt och nöjen. Jag gör som skrivet inga anspråk på att ha täckt in alla möjliga sidor, men tendensen är tydlig: nöjena och skratten skildras gärna med en moraliserande ansats. Goda och rättskaffens människor kan möjligen skratta åt någonting starkt avvikande på ett håfullt sätt, medan onda människor och tyranner (och bergatroll) skrattar åt sådant som inte är någonting att skratta åt, som tempelplundring och -skändning, eller att de mycket snart kommer att bryta sitt ord och dra någon vid näsan.³⁹ Denna avbröderna Magnus ibland antydda, ibland explicita, dikotomi, gör klart att det är ont om gråzoner. Antingen bör man efterlikna någon – eller också inte.

Detta för tankarna till antikens förkärlek för att samla berömda personers *facta* "gärningar", och *dicta*, "uttalanden", och formulera dem som ett slags moraliska (eller

---

³⁷ Granlund (2010) 681 (bok 15, kap. 10).

³⁸ *Historia de gentibus* 505 (bok 15, kap. 10).

³⁹ Detta är vanligt i skildringen av antika tyranner. Beard (2014) 132.

omoraliska) lektioner, som i Valerius Maximus berömda tematiskt uppställda samling av *Facta et dicta memorabilia*. På samma sätt som han samlade ihop sådana lektioner, samlade renässansens skolpojkar ihop exempelsamlingar ur det de läste. Dessa hade ett dubbelt syfte: dels att åstadkomma samlingar av formuleringar, argument med mera som kunde användas för att skriva egna texter, dels att lära sig att bli en moraliskt högtstående människa.

Historiska gestalters göranden och låtanden förväntades i sin kraft av att vara *exempla* kunna tjäna som vägledning i människors egna liv, vilket givetvis kunde bidra till det uppväxande släktets moraliska fostran. Detta element blir särskilt tydligt i Olaus skildring av nöjen: det finns en överordnad dimension av nytta och moral. Goterna är bärare av denna i sin egenskap av ett moraliskt högtstående, ofördärvat folk, inte som sådana barbarer som de annars skildrades som av tradition.⁴⁰ Den beskrivningen syns tydligt i Johannes gotiska historia när han visar fram den gotiska ädelheten, krigiskheten och begåvningen; goterna är till och med så ädla att de inte förstår sig på argan list, vilket således är det enda sättet att besegra dem.

Skratten är också tydligt knutna till moraliska kvaliteter: antingen skrattar man för att någonting är skrattretande, löjeväckande eller moraliskt klandervärdt, eller också, i det enda fallet med den gotiske krigaren som skrattar döden rakt upp i ansiktet, för att man har en stor inre styrka. Precis som person- och karaktärsskildringarna från midsommarfestens sånger hos Olaus faller skratten in i två tydliga moraliska kategorier av *exempla*, dels skratt från en typ av människa man bör sträva mot att vara, dels skratt från den gräsliga sort av människa man måste ta avstånd från. Den extra dimension Olaus består med genom att nämna bergatroll som ett gapskrattande väsen gör det ännu tydligare hur klandervärda gapskratt är: det är inte bara omoraliskt och olämpligt, utan omänskligt, direkt trolliknande.

Den tanken går direkt tillbaka till antikens tankefigur om att lära av historien, formulerad *Historia magistra vitae* av Cicero. Huruvida man *kan* lära av historien spelar mindre roll, tankefiguren togs upp och hölls vid liv också under renässansen. Den är central för renässansens historieuppfattning och historiebruk: historien skänkte sina studenter konkreta moraliska exempel, där filosofin bara gav generella principer.⁴¹ Av den gotiska historien bör man förstås lära sig att bli en moraliskt högtstående gotisk medborgare, alternativt gotisk regent, som varken är begiven på att skratta eller på att ägna sig åt andra förkastliga tidsfördriv. Med båda brödernas verk sammantagna framträder en bild som inte bara handlar om moraliska aspekter på skratt och individer eller grupper som skrattar mer eller mindre måttlöst hos Johannes. I stället rör det

---

⁴⁰ Johannesson (1982) 116.

⁴¹ Landfester (1972) 58.

sig om en metod för att fostra och dana ett helt folk: nöjen och skratt som en i högsta grad moralisk fråga.

Bibliografi

- Balzamo, E. 2015. *Den osynlige ärkebiskopen: essäer om Olaus Magnus*. Stockholm.
- Beard, M. 2014. *Laughter in Ancient Rome, On Joking, Tickling, and Cracking Up*. Berkeley.
- Ferm, O. 2008. *Det visa leendet och det narraktiga gapskrattet: skrattet och den medeltida kyrkan*. Stockholm.
- Granlund, J. 1909–1951. *Historia om de nordiska folken*. [kommenterad övers. av *Historia de gentibus*]. Uppsala.⁴²
- Grape, Hj. 1949. *Det litterära antik- och medeltidsarvet i Olaus Magnus patriotism*. Stockholm.
- Grape, Hj. 1970. *Olaus Magnus: forskare, moralist, konstnär*. Stockholm.
- Johannesson, K. 1982. *Gotisk renässans: Johannes och Olaus Magnus som politiker och historiker*. Stockholm.
- Johannesson, K. & Helander, H. 2018. *Goternas historia*. [kommenterad övers. av *Historia de regibus*]. Stockholm.
- Landfester, R. 1972. *Historia magistra vitae: Untersuchungen zur humanistischen Geschichtstheorie des 14. bis 16. Jahrhunderts*. Genève.
- Larsson, B. 1992. *Johannes Magnus' Latin Letters: A Critical Edition with Introduction and Commentary*. Lund.
- Magnus, J. 1554. *Historia de omnibus Gothorum Sueonumque regibus*. Rom. [Förkortas *Historia de regibus*.]
- Magnus, J. 1620. *Johannes Magnus, ...Swea och Götha crönika... nu på svenska uttålkat aff Erico Schrodero Stockholms slotz secretario*. [övers. av *Historia de regibus*] Stockholm.
- Magnus, O. 1555. *Historia de gentibus septentrionalibus*. Rom. (Förkortas *Historia de gentibus*.)
- Nilsson, A. 2016. *Johannes Magnus and the Composition of Truth. Historia de omnibus Gothorum Sueonumque regibus*. *Studia Graeca et Latina Lundensia* 21. Lund.
- Nilsson, A. 2017. "Lions, Hares, and Donkeys: Illustrating Monarchs in Johannes Magnus' *Historia de omnibus Gothorum Sueonumque regibus* (1554)", *Literatūra – Research Journal for Literary Scholarship* 59: 51–60.
- Nilsson, A. 2021. "Laughter in Johannes Magnus' *Historia de regibus* (1554)" i Akujärvi, J., Blomqvist, J. & Blomqvist, K. (eds.). *DE RISU – Representations and Evaluations*

---

⁴² Av Granlund 1909–1951 har jag i förekommande fall av tillgänglighetsskäl använt omtrycket från 2010 som enbart innehåller texten men ingen kommentar.

- of Laughter in Greek and Latin Literature. Studia Graeca et Latina Lundensia 27.*
173–88.
- Nordström, J. 1975. *Johannes Magnus och den götiska romantiken*. Stockholm.
- Näsström, G. 1923–1924. "Johannes Magni norrländska visitationsresa 1526",
Fornvårdaren 1: 72–87.
- Schmidt-Voges, I. 2004. *De antiqua claritate et clara antiquitate Gothorum: Gotizismus als Identitätsmodell im frühneuzeitlichen Schweden*. Frankfurt am Main.
- Swahn, J.-Ö. 2005. *Olaus Magnus bilder: utsnitt ur Olaus Magnus historia om de nordiska folken muntert kommenterade av Jan-Öjvind Swahn*. Lund.